

рр). – К.–2003. – С.31.

7. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 70. – Спр. 418. – Арк. 44.
8. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 41. – Спр. 22. – Арк. 1–9.
9. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 70. – Спр. 781. – Арк. 3.
10. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 41. – Спр. 31. – Арк. 36.
11. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 871. – Арк. 210.
12. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 70. – Спр. 51. – Арк. 8.

*Сич О. І.
м. Київ*

МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДСЬКО-КУЛЬТУРНОГО РУХУ

Громадські погляди Михайло Драгоманов сформувалися під впливом братчиків Кирило-Мефодіївського товариства, зокрема Тараса Шевченка, англійських лібералів та російських революціонерів-демократів тощо. Він був прихильником ідей демократизму та федералізму і намагався поєднати завдання українського визвольного-національного руху з сучасними йому західноєвропейськими ліберально-демократичними та соціалістичними течіями у суспільному житті.

Це був учений, що став активним учасником громадсько-культурного руху; він заявляв, що “воліє краще сам творити історію, ніж про неї писати”. Він прагнув зберегти й розвинути українські національні традиції, що не перешкоджали прогресивному розвитку [1].

Обстоюючи в політиці федералізм, у соціальному житті – демократизм, у культурі – раціоналізм, М. Драгоманов доклав чи не найбільше зусиль до культурологічної, народознавчої справи. Тому навряд чи можна сприйняти як науково обґрунтований висновок Д. Заславського про те, що “українська робота для Драгоманова була тим рідним на чужині кутком, куди можна було відійти від житейських та партійних хвилювань” і що “...українська робота стала джерелом найважчих випробувань” [2].

Свій ідеал Драгоманов вбачав у добровільному об'єднанні гармонійно розвинених особистостей, застерігаючи від зловживання елементами примусу у суспільному житті. Був прихильником утворення федеративної держави, яка на основі адміністративного децентралізму, культурно-національної автономії, широких інтегративних зв'язків вирішила б національне питання демократичним шляхом. Зразком для її утворення Драгоманов вважав тогочасний устрій Швейцарії, США, Англії. Треба зазначити, що представники західної ліберальної думки не приділяли достатньої уваги методам боротьби за ліберальні цінності, здійснюваної па засадах непорушності їх принципів, недоторканності прав і свобод. Саме М. Драгоманов зробив значний внесок у популяризацію етичних засад політичної

діяльності [3]. Його думка про те, що політика вимагає чистих рук, була палко підтримана значною частиною представників ліберального руху [4].

Так Драгоманов сформулював своє універсальне “етичне кредо” в оцінці будь-яких політичних заходів: “Свіжу, нову, чисту справу треба і ставити на свіжий ґрунт, доводити чистими аргументами, а не підлагоджуватися до застарілих, часто патологічних інстинктів”. І хоч у цьому випадку мова йшла про застарілий загарбницький інстинкт “турків петербурзьких”, загальне гасло – назва драгоманівської статті – стає одним з широко відомих афоризмів у політичному лексиконі його сучасників: “Чиста справа потребує чистих засобів” [5]. Цим переконанням пройняті пізніші твори, епістолярна спадщина та й практична діяльність Драгоманова. “Чистота засобів” була для нього найвірнішою запорукою чистоти справи і показником особистої порядності людей, які бралися відстоювати ті чи інші політичні цілі [6].

Михайло Драгоманов був прихильником визнання пріоритету політичної свободи над економічними, суспільними та класовими інтересами, примату загальнолюдських культурних цінностей над національними особливостями. Одночасно Драгоманов не відхиляв значення широкого впливу національних традицій на формування культурної спадщини народу. Важливим його спостереженням є й те, що, незважаючи на всі зусилля Польщі і Росії, спрямовані на денационалізацію українців, незважаючи на колонізацію та русифікацію всіх сфер державного життя, вигинання українців не набуло бажаних поневолювачам темпів і масштабів. Неможливість реалізації ідеї української незалежності упродовж століть, на думку М. Драгоманова, насамперед, у відсутності освічених поводитирів народу – української інтелігенції, яка б не лише розробила, а й втілила в життя стратегію і тактику національного відродження. Він підкреслював, що майже всі освічені українці перестали бути українцями в прямому значенні цього слова, оскільки були поставлені на службу Польщі, Росії, Австро-Угорщині [7].

Драгоманов виступав за відокремлення церкви від держави та секуляризацію українського громадсько-культурного життя. Релігійна модель впливу на поведінку людей особливо привертала увагу Драгоманова. І за цим було не лише абстрактно-наукове зацікавлення, вираз позитивістського ставлення вченого до проблем релігії. Якщо врахувати, що більшість популярних драгоманівських видань писалися для потреб поширення радикальної політичної програми в Галичині та Буковині, а вже через них – на підросійську Україну, то творення національної концепції політичної етики, визначення того, хто саме є її носієм, було одним з першочергових завдань. На думку Драгоманова, ні офіційна релігія правлячих католицьких і православних церков, ні її традиційний носій – підконтрольне правлячим режимам духовенство – не могли стати спрямовуючими для нового етапу українського руху. Це завдання мала виконати нова, світська інтелігенція, освічена відповідно до західних наукових стандартів, політичне мобільна і здатна бути провідником українських селян і

міщан. Звідси походило його бажання відсторонити від морального впливу на українську громаду духовенство, звідси ж постають його спроби поширити протестантську етику та організацію в Україні [8].

Визнаючи історичні права українців на самовизначення, Драгоманов не вірив у можливість відновлення національної державності. Він прагнув спрямувати громадсько-культурний рух на боротьбу за демократизацію та федералізацію у межах Російської та Австро-Угорської імперій, закликав до об'єднання та створення союзу всіх прогресивних сил східноєвропейського регіону, але одночасно застерігав від їх цілковитого організаційного злиття і нівелювання особливостей українського громадсько-політичного руху. Драгоманов виступав проти українського регіонального сепаратизму, його політична програма мала загальноукраїнський характер, у ній підкреслювалась єдність всього українського народу – від Закарпаття до Кубані. Він все-таки намагався налагодити тісні контакти і взаєморозуміння всередині української громадсько-культурного життя, хотів подолати “історичну прірву”, що пролягла між Галичиною та Наддніпрянською Україною. Драгоманов вважав, що до часу повалення російського самодержавства центром українського національного руху повинна залишатися Галичина, якій необхідно позбутися надмірної провінційності.

Але як писав М. Грушевський, “маючи сильний полемічний темперамент, він взагалі був схильний занадто налягати на оборону своєї позиції даного моменту, спускаючи з очей свою власну еволюцію” [9]. Ця особливість характеру М. Драгоманова, що найчастіше реалізувалася у його манері “писати доткливо” (вислів О. Кониського), значно гіперболізувала в очах культурних діячів недооцінку ним національних вартостей, що призводило часто до взаємних конфліктів. За переконаннями Григорія Волинка Михайло Драгоманов був непростий мислитель в науці. Його самоусвідомлене ставлення до предмету і до себе часто було іронічним, провокаційним, завуальованим. Волинка вважає, що висмикування з його текстів окремих речень, котрі, начебто, стосуються педагогічних чи філософських його поглядів, насправді ніяких автентичних поглядів не розкриває. “Бо буква має давнішню властивість приховувати дух. А дух завжди противиться безкультурним любовим зазіханням на оволодіння ним з позицій буквального сприйняття” [10].

Дочка М.П. Драгоманова Лідія Драгоманів-Шишманова зрозуміла вищеозначену особливість менталітету батька дуже рано, оскільки він був її першим вчителем: “Драгоманів не пристосовувався до своїх слухачів у розмовах, він не рахувався ні з роками, ні зі здібностями свого учня”. Він ніколи не знижувався до теоретичного рівня слухачів, щоби його краще зрозуміли. Він не боявся бути незрозумілим [11].

Драгоманова не створив власної цілісної і завершеної економічної програми. Ще за часів навчання у гімназії він вважав себе соціалістом. Соціалізм Драгоманова – насамперед етичний, йому властиве прагнення до соціальної справедливості, тому

він заперечував марксистську теорію як помилкову. Уже па початку 1880-х рр. він все далі відходив від догматики соціалістичної ідеї як теоретичної перспективи. Драгоманов все обережніше ставиться до самого вживання соціалістичної термінології “соціалізм”, “соціалістична ідея”, “соціалістична перспектива”, а натомість говорить про соціальний прогрес, соціальну боротьбу тощо. Соціалістична ідеологія поступово відходить в тінь, поступаючись місцем ліберальним і загальнодемократичним пріоритетам. Його захоплює ідея утворення потужного суспільного руху за реформи, в тому числі радикального спрямування, але без політичних змін у суспільному житті. М. Драгоманов вважає за доцільне “перенести” на майбутнє обговорення питань ідеального суспільного ладу, а натомість зайнятись вирішенням першочергових питань національної і політичної боротьби в розрізі демократичного удосконалення. Отже, і надалі він залишається активним прихильником соціальних реформувань [12].

Мислитель був переконаний, що й капіталізм не вічний, його замінить соціалістичний лад. Драгоманов наголошував, що “європейський соціалізм із самого свого початку не думав тільки виступати проти старого порядку, а зараз же наліг на таку річ, як спілка, толока, праця громадою [13]. “Певні форми колективізму і навіть комунізму рішуче насуваються на життя всіх цивілізованих народів”, – стверджував він, Вирішальною силою історичного процесу він вважав народ. Народ, підкреслював Драгоманов, не повинен розраховувати на героїв. “Мужицтву ніхто не pomoже, крім нього самого [14].

Багато праць М. Драгоманова давно потрапили в силове поле дослідників. Про нього писали переважно як про історика, філософа-позитивіста, а щонайбільше – як про політика, що стояв на порозі зародження радикального руху і його партії у Галичині. Водночас Михайло Драгоманов зробив вагомий внесок в україністику, етнокультуру, історіографію, в український менталітет, бо сьогодні, зокрема аж ніяк не можна осягти всієї глибини й широти народознавства без студіювання спадщини вченого [15]. Ім'я Драгоманова по праву увійшло до скарбниці світової культури.

Л і т е р а т у р а :

1. Довідник з історії України “А-Я”. – К: “Генеза”, 2002. – С. 225
2. Сисоева С. Нариси з історії розвитку педагогічної думки. – К.: ЦТУ, 2003. – С. 128.
3. Махновський І. Відображення гарантій прав і свобод людини та громадянина у поглядах М. Драгоманова і М.Ковалевського // Право України. – 2002. – № 5. – С. 137
4. Томенко М. Політичні погляди М.Драгоманова та Д. Донцова в контексті формування сучасної української державності // Слово. –1991. – № 2. – С. 25.
5. Драгоманов М. Чистое дело требует чистых средств // Молва. – Санкт-Петербург, 1876. – № 41.
6. Круглашов А.М. Політична етика Михайла Драгоманова (теоретичні аспекти) // Український історичний журнал. – 2000. – № 3. – С. 78
7. Ткачук А.Н. Апостол правди і науки // Рідна школа. – №4. – 1994. – С. 12
8. Круглашов А.М. Політична етика Михайла Драгоманова (теоретичні аспекти) // Український історичний журнал. – 2000. – №3. – С. 76
9. Грушевський М. Місія Драгоманова – С. 4.
10. Волинка Г. Дещо про філософські орієнтації Михайла Петровича Драгоманова // Пам'ять століть. – 2003 – № 5. – С. 32

11. Там само. – С. 32.
12. Дробот І. Соціалізм Михайла Драгоманова: ідеалізм чи соціальна перспектива // Пам'ять століть – 2003 – № 5. – С. 40
13. Драгоманов М. Шевченко, українофіли й соціалізм / Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К.: “Генеза”, “Довіра”, 1996. – С. 433.
14. Безродний Є. Світова класична думка. – К., 1999. – С. 337.
15. Сисоєва С. Нариси з історії розвитку педагогічної думки. – К.: ЦЛУ, 2003. – С. 128.

Кириченко В. Г.

ПОЧАТОК ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОЇ ТА НАУКОВО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В.В.ЗІНЬКІВСЬКОГО (1881–1962)

Значний інтерес у системі відтворення історії українського національного руху та російсько-українських відносин кінця XIX – першої половини XX ст. становить ім'я В. Зінківського – представника київської академічної філософської та психологічної думки, церковно-державного діяча, активного учасника національно-визвольного руху України, автора понад ста праць з питань філософії та історії освіти, педагогіки, психології та культури. З огляду на ідеологічні упередження влади та кон'юнктурний підхід науковців минулих років творчий доробок вченого у свій час не був визнаний, заперечувались та викривлялись його ідеї, а ім'я тривалий період знаходилось у забутті. Необхідність поглибленого вивчення культурно-освітньої та громадсько-політичної діяльності В. Зінківського сьогодні забезпечує актуальність дослідження у переосмисленні історії України першої половини XX ст. в цілому та складного шляху розвитку педагогічної та філософської думки зокрема.

Історіографічний аналіз проблеми дозволяє стверджувати, що у науці радянського періоду філософсько-педагогічні ідеї В. Зінківського були визнані релігійно-містичними та як такі, що заперечують політику марксизму-ленінізму. Праці А. Полякова, Н. Тарканова, І. Щіпанова і В. Малініна підтвердили ідеологічну ізоляцію радянської науки [1].

Поряд з цим у 20–60-ті роки XX ст. наукові праці В. Зінківського стали помітним явищем в емігрантській літературі та отримали всесвітнє визнання. За кордоном пам'яті вченого було присвячено подвійне видання “Вісника РСХР” [2] та збірник “Пам'яті отця Василя Зінківського” [3]. Громадсько-педагогічні та релігійні погляди вченого висвітлили К. Андронніков, С. Верховський, Б. Зайцев, Л. Зандер, А. Князев, М. Грізетті, І. Морозов, Н. Рауш, Ю. Юрьєв [4]. Відзначимо, що вперше педагогічний аналіз творчого доробку В. Зінківського був зроблений С. Гессеном у нарисі “Руська педагогіка XX ст.” [5]. Історико-філософські ідеї вченого розглянули Н. Лоський, К. Яковенко, С. Четверіков [6].

Вивчення та осмислення творчого доробку В. Зінківського розпочалось у дев'яності роки XX ст. З падінням ідеологічних упереджень стали доступними